

CANIŞ VE BAYIŞ'IN SONSUZ YOLCULUĞU

Dr. İsmail ABALI

Milli Eğitim Bakanlığı

ismail@abali.info

Öz

İlkel dönemlerden itibaren toplumların dini ve psikolojik özellikleri, yaşayış tarzı ile sözlü-yazılı kültürlerine de yansımış; bu etkileşim günümüze kadar süregelmiştir. En güzel örneğini Türk sözlü geleneğinde de gördüğümüz üzere bu durum, adayın seçilip sınanması ve sonunda şaman olması gibi eski dini motiflerin pek çok tür gibi mitolojik dönemlerden izler taşıyan destana da aksetmiş olması ve buna paralel olarak destan kahramanının böyle bir döngü içerisinde önce ülkesinden uzaklaşması, çeşitli sınavlarla erginlenmesi ve sonunda aydınlanmış olarak geri dönmesi şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Çalışmamızda Joseph Campbell'ın belirlediği bu modeli uyguladığımız Canış-Bayış destanında da durum bu şekildedir. Destan kahramanlarından Canış ile Baiyş'ın erginlenmesini incelediğimiz çalışmamızda, öncelikle, Campbell'ın modeli hakkında bilgi verilmiş, akabinde bu model destanın Musulmankulov, Canayev, Akiyev, Dıykanbaev ve Urmambetov varyantları üzerinde uygulanmıştır. İncelememizde her başlığın altında, Campbell ve konuyla ilgili diğer araştırmacıların görüşlerine yer verilmiş ve bu görüşler ışığında destan, söz konusu başlıklara tatbik edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Destan, Canış-Bayış Destanı, Kahramanın Sonsuz Yolculuğu, Monomit Teorisi, Joseph Campbell

JOURNEY OF CANYSH AND BAIYSH

Abstract

The religious and psychological features of the societies reverberated to their verbal-written culture; this interaction has come from past to today. As we can see in the Turkish verbal tradition, this situation reverberated to epics which includes certain signals belong to mythic ages. Just as selecting and being tested of shaman reflected to the epic like the others. Therefore the hero moves away from his land, initiatives and finally comes back as enlightened in this cycle.

It's true for the study in which practised Joseph Campbell's model. In the study we analyse initiation of the epic's heroes, Canış and Baiyş, at firstly has given some informations about the model of Campbell and this model practised to Musulmankulov, Canayev, Akiyev, Dıykanbaev, Urmambetov variants. In the analysing each other at the below of the title, the proposition of Campbell and other researchers has been given and the epic has been practised to the titles according to these propositions.

Keywords: Epic, the Epic of Canış-Bayış, The Hero's Journey, the Monomyth Theory, Joseph Campbell

Giriş: Canış-Bayış Destanı

Destan, ait olduğu milletin kimliği niteliğindedir. Mensubu olduğu topluluğun değerleri, yaşayış tarzı, dünya görüşü ve inanç sistemi yanında tarihi, sosyolojik ve psikolojik kimliğinin izlerini de taşıyan destan türü, tarihte sadece büyük medeniyetler kurmuş ve dünyaya nam salmış milletlere nasip olmuştur.

Türk destancılık geleneğinde çok özel bir yeri olan Kırgız Türkleri, kadim zamanlardan bu yana getirdiği engin kültürel birikimlerini destanlar aracılığıyla ortaya koymuş ve Manas, Kococaş, Cañıl Mırza, Ak Möör, Er Soltonoy gibi meşhur destanları bünyesinden çıkarmıştır. Genel itibariyle Kırgız Türklerinin Kalmuk ve Kıtaylarla olan mücadelelerini anlatan bu destanlardan biri de Canış-Bayış destanıdır.

Oluşumunun XV-XVIII. yüzyıllara dayandırıldığı Canış-Bayış destanının bugüne kadar sekiz varyantı tespit edilmiş; Musulmankulov, Canayev, Akiyev ve Dıykanbaev varyantları Batma Kebekova (1998) tarafından tam metin halinde yayımlanmıştır. Destanın diğer varyantlarından Küyükov varyantı Manas Destanını Öğrenme ve Güzel Sanatlar Merkezinin Elyazmaları Arşivi'nde, Urmambetov varyantı da Dil ve Edebiyat Enstitüsünün Elyazmaları Arşivi'nde muhafaza edilmiştir. Ömür Mambet uulu ile Esenaalı varyantları da Arap harfleriyle yazılarak korunmuştur (Akmataliyev & Mukasov, 2013: 13-14).

Canış-Bayış destanı üzerine Türkiye dışındaki (başta Kırgızistan olmak üzere) bazı ülkelerde pek çok araştırma yapılmıştır (Bkz. Kebekova, 1998: 5-28). Ülkemizde ise ilk olarak Belgin Yalçın (1999) tarafından bir dil çalışması niteliğindeki yüksek lisans teziyle incelenen Akiyev varyantının yanında 2013 yılında Musulmankulov varyantı halkbilimsel bir incelemeye tabi tutulmuş (Üçay Şentürk, 2013); aynı yıl Urmambetov varyantı Kırgız Destanları Projesi dahilinde Mehmet Aça tarafından Türkiye Türkçesine aktarılmıştır (Akmataliyev & Mukasov 2013). Bunların yanında Canayev ve Dıykanbaev varyantlarının aktarımını da içeren doktora tezinde ise destan çok yönlü bir araştırmaya tabi tutulmuştur (Abalı, 2015).

Yukarıda da bahsettiğimiz üzere sekiz varyantı bulunan Canış-Bayış destanının üzerinde çalışacağımız varyantlarından Musulmankulov ile Canayev'in birbirine çok benzediği, hatta Canayev'in Musulmankulov varyantının bir özeti mahiyette olduğunu ifade etmemiz yerinde olacaktır. Aynı benzerliği Akiyev ve Dıykanbaev varyantlarında da görmekteyiz. Urmambetov varyantı ise birtakım değişiklikler gösteriyorsa da genel itibariyle Akiyev ve Dıykanbaev varyantlarını andırmaktadır.

Söz konusu beş varyantı bütünleştirerek destanın özetini şu şekilde verebiliriz⁶³:

⁶³ Hem gereksiz ayrıntıya yer vermemek hem de çalışmamızın özünden sapmamak için sadece makalemizin konusu ile ilgili farklılıklara yer verilmiş; söz konusu varyantların kısaltmaları Musulmankulov **M.**, Canayev **C.**, Akiyev **A.**, Dıykanbaev **D.** ve Urmambetov **U.** şeklinde gösterilmiştir.

Uzunca bir çocuksuzluk döneminin ardından Kırgız hanı Nurkan'ın (M.'da Asılkan) Canış ve Bayış adlı iki çocuğu olur. Delikanlılık ağına geldiklerinde M. ve C.'de Kalmuk hanı şumurut'un casusu Celmayan'ın kandırmasıyla, A. ve D.'de Bayış'ın dedesinin yaptığı kopriyu görmek istemesiyle, U.'da ise Kitaylardan intikam almak amacıyla kırk yiğitleriyle beraber yola çıkan Canış ile Bayış, düşman topraklarındaki Aydın (Ala) Köl civarlarında Kalmuk/Kitaylarla karşı karşıya kalırlar. etin bir savaştan sonra Canış yaralanır ve atı yardımıyla Kara nkur mağarasına saklanır. Bayış ise düşmana esir düşerek Kalmuk/Kitay ülkesine götürülür. Mağarada bir süre sonra iyileşen Canış, yardım almak için ülkesine gitse de Bayış, türlü işkencelere rağmen olmez ve yerin altındaki bir çukura kapatılır. Kendisine aşık olan düşman kızı M. ve C.'de Belkıs, A., D. ve U.'da Celkayıp tarafından zindandan ıkarılan Bayış, ağabeyi Canış ile buluşur ve iki yiğit Kalmuk hanı M. ve C.'de şumurut, A., D., ve U.'da Sıyadat'ıı öldürerek M., C., A. ve D.'de dervış kılığında ülkelerine döner. Kendilerinin yokluğunda Akcol ile Darbaz (C.'de Dobok) adlı kölelerin ülkelerini yağmalayıp tahtı ele geçirdiklerini gören Canış ile Bayış bu köleleri cezalandırarak tahtı yine babalarına teslim eder. U.'da ise yağmacı köleler ve tahtın alınması gibi bir durum söz konusu olmayıp iki yiğit ülkelerine döndüklerinde Canış'ın tahta geçtiği görülmektedir.

Canış ve Bayış adlı iki kardeşin ülkelerini korumak, Kalmuk/Kitayların geçmişte yapmış olduğu zulüm ve kötülüklerin intikamını almak, halkını refah içerisinde yaşatmak ve ihanet edenleri bertaraf etmek amacıyla verdikleri mücadeleyi anlatan destan; dönemin Türk aile hayatı ve sosyal yaşamı, kardeşlik olgusu ve bunun etrafında şekillenen değerleri epik gelenek çerçevesinde ortaya koymaktadır. Bunun yanında Kırgız gelenek ve göreneklerini, inanış biçimini, milli oyunlarını ve diğer kültürel birikimlerini yansıtan söz konusu destan; atasözü, deyim, alkış ve kargış gibi anonim halk edebiyatı ürünlerini de bünyesinde barındırmaktadır. Fakat burada asıl dikkat çekmek istenilen husus söz konusu destanın, iki kardeşin ozellikle de Bayış'ın erginlenmesini yukarıda sayılan olay, durum ve olgular bağlamında konu ediniyor olmasıdır.

Canış ve Bayış'ın Sonsuz Yolculuğu

Yeryüzünde var olduğu andan itibaren insanoğlu kim olduğu, nereden geldiği, hangi amaçla dünyada bulunduğu gibi sorulara cevap aramakta iken en derin çaresizliği ile tabiatın pençesine düşmüş; zamanla geliştirdiği inanç ve pratiklerini tabiat olayları çerçevesinde şekillendirmiştir. Her daim göksel cisimleri gözleyip onların durum ve hareketlerini kendine rehber edinen insan, dini ve psikolojik dünyasını da buna göre oluşturmuştur.

Konuyla ilgili olarak Eliade, yeryüzündeki uygulamaların gökyüzünde bir karşılığı olduğunu ve asıl gerçekliğin bu göksel dünyada tezahür edip insanlarca yeryüzüne taşınmış olduğunu ifade eder (1994: 23-24). Özaysın ise tabiat ve insan hayatını özdeşleştirerek bahar mevsiminin insanın yeniden doğuşunu, yazın olgunluğu, sonbaharın ihtiyarlığı ve kışın da ölümü simgelediğini vurgular (2002: 61-62). Tabiattaki bu döngünün inanç ve uygulamaları şekillendirmesi ile birlikte halk anlatılarına yansımaları da kaçınılmaz bir durumdur. Zira doğadaki bu yeniden doğuş, halk anlatılarında, özellikle, kahramanın sıradan yaşamından uzaklaşıp, erginlenerek geri dönmesi şeklinde vücut bulmuştur.

Joseph Campbell (2000), dünyanın pek çok bölgesinden derlenen anlatılar üzerinde yaptığı araştırmalar neticesinde anlatı kahramanının çeşitli sebeplerle maceraya çıktığı, bu yolculuğu esnasında çeşitli sınavlardan geçerek erginlendiği ve yepyeni bir kimlikle geri döndüğü sonucuna ulaşmış ve bu incelemesini alt başlıklarıyla beraber şu şekilde sınıflandırmıştır:

1. Yola Çıkış (Ayrılma)

- Maceraya Çağrı
- Çağrının Reddedilmesi
- Doğaüstü Yardım
- İlk Eşiğin Aşılması
- Balinanın Karnı

2. Erginlenme

- Sınavlar Yolu
- Tanrıçayla Karşılaşma
- Baştan Çıkarıcı Olarak Kadın
- Babanın Gönlünü Alma
- Tanrılaştırma
- En Son Ödül

3. Dönüş

- Dönüşü Reddetme
- Büyülü Kaçış
- Dışarıdan Gelen Kurtuluş
- Dönüş Eşiğinin Aşılması
- İki Dünyanın Ustası
- Yaşama Özgürlüğü

1. Yola Çıkış (Ayrılma)

Kahramanın, evinden uzaklaşıp erginlenmiş olarak geri dönmesi için öncelikle Yola Çıkış evresini geçmesi gerekmektedir. Campbell'a göre kahraman, *sıradan dünyasından* uzaklaşarak maceraya çıkar ve çeşitli sınavlardan geçerek erginlenir.

Her ne kadar Campbell, kahramanın yola çıkmasından önceki hayatının sıradanlığını kabullense de Lord Raglan, kahramanın anne rahmine düşüş şartlarının olağandışı olduğunu ve bu durumun ileriki hayatındaki olağanüstü maceraya zemin hazırladığını ifade eder (2003: 278). Türk sözlü geleneğinde de kahramanın doğumu ve ad alması olağanüstü bir yardımcının etkisiyle gerçekleşmektedir.

Canış-Bayış destanında da olağanüstü doğum ve ad alma motifinden söz etmek mümkündür. Nitekim Dıykanbaev varyantında Nurkan'ın eşi Külükan'ın, oğlu Bayış'a hamileliği zor şartlarda tezahür eder. Kaplan etine aşeren Külükan, usta avcılarca getirilen kaplanı tüyelerine kadar yer (Abalı, 2015: 1480). Musulmankulov varyantında ise uzun süren çocuksuzluk döneminin ardından Kırgız hükümdarı Asılkan, Mekke-Medine'ye doğru yola çıktığı sırada Hızır-İlyas ile karşılaşır. Onun duasıyla çocuk sahibi olan Asılkan, oğullarının doğumu vesilesiyle düzenlediği toyda yine Hızır-İlyas ortaya çıkar ve çocuklara Canış ile Bayış adlarını verir (Abalı, 2015: 741). Yine Akiyev ve Dıykanbaev varyantlarında Bayış, kardeşi Canış'ın aksine daha hareketli bir çocukluk yaşamıştır. Hatta bir eğlence sırasında bir deve yavrusunu bacağından tutup fırlatmış ve anne-babası bu kahramanlığını gizlemesini tembihlemiştir (Abalı, 2015: 1037-1038; 1484). Urmambetov varyantında ise iki kardeş,

herkesin imrendiği çocuklardır. Canış ile Bayış; hüner sahibi, heybetli ve hızlı atlara binen birer bahadır olmuşlar ve halk arasında "iki kaplan" diye nam salmışlardır (Akmataliyev&Mukasov, 2013: 21).

Görüleceği üzere Canış-Bayış destanı, hem olağanüstü doğum ve ad alma hem de olağandışı çocukluk motifleriyle Campbell'in *kahramanın sıradan dünyası* düşüncesi ile uyum sağlamamaktadır. Destan kahramanlarından özellikle Bayış, sıradanlığın aksine hem annesinin kendisine olan olağanüstü hamileliği hem de olağandışı çocukluğu ile ilerideki erginlenme ritüeli için adeta bir hazırlık safhası geçirmektedir.

- **Maceraya Çağrı:** Joseph Campbell'a göre kahramanı, yukarıda ifade edilen *sıradan dünyasından* kurtaran bir *haberci* belirir ve bu kahraman, onu ileride birçok sınavdan geçeceği bir maceraya davet eder (2000: 65). "Benliğin uyanması" olarak ifade edilen bu durum, Canış-Bayış destanında da tezahür etmektedir. Musulmankulov ve Canayev varyantlarında Kalmuk casusu Celmayan, Canış ile Bayış'ı Ala-Köl'de eğlenme bahanesiyle kandırırken (Abalı, 2015: 743-744; 924-925) Urmambetov varyantında ise peri kızları, Kıtayların kendilerinden her yıl vergi aldıklarını ve bu durumun artık bir son bulması gerektiğini söyleyerek iki kahramanı Kıtay'a saldırmaları konusunda teşvik eder (Akmataliyev&Mukasov, 2013: 26). Görüldüğü gibi Celmayan ve peri kızları, Campbell'in haberci figürü tanımlamasına aynen uymaktadır. Akiyev ve Dıykanbaev varyantlarında bu figür, Bayış'ın dedesinin yaptırdığı köprüyü görme isteği olarak ortaya çıkmaktadır (Abalı, 2015: 976-978; 1486-1487).

- **Çağrının Geri Çevrilmesi:** Haberci tarafından yapılan maceraya dahil olma çağrısına kahramanın cevap vermesi, yani bu daveti kabul etmesi gerekir ki erginlenmesi açısından bu durum bir olmazsa olmazdır (Campbell, 2000: 73). Fakat kahramanın ufak da olsa bir direnme göstermesi söz konusu olabilir.

Canış-Bayış destanında bu direnme, kardeşi Bayış'a nazaran daha akliselim bir nitelik taşıyan Canış üzerinden gerçekleşmektedir. Nitekim Akiyev ve Dıykanbaev varyantlarında kardeşi Bayış'ın, dedesinin yaptırdığı köprüyü görme isteğinin tehlikeli olabileceğini düşünen ve onu engellemeye çalışan Canış, kardeşini engelleyemez ve istemeyerek de olsa onunla birlikte Kıtay ülkesine gitmek zorunda kalır (Abalı, 2015: 978-980; 1487-1490). Kardeşini vazgeçirmek amacıyla sık sık "Daha erginliğe ulaşmadık", "Henüz bıyıklarımız bile terlemedi" gibi sözler sarf eden Canış'ın bu özelliği dikkate alındığında Bayış'la birlikte bu iki kardeş kahramanın birbirlerini tamamlar nitelikte olduğu hiç de inkar edilemez. Urmambetov varyantında ise böyle bir direnme söz konusu değildir. Asılşaa'nın kızlarından Kırgız ülkesinin

Kıtaylara her yıl vergi verdiğini öğrenen Canış ile Bayış, babaları Nurkan'ın ısrarlarına rağmen Kıtay ülkesine gitmeye karar verir (Akmataliyev&Mukasov, 2013: 37).

Doğanıştü Yardım: Campbell'a göre macerayı reddetmeyen kahramana, ilk engelini aşması, erginlenmesi ve bu sebeple karşılaştığı çeşitli zorlukların üstesinden gelebilmesi için yardım eden mitik, olağanıştü bir yardımcı söz konusudur (2000: 84). Jung'a (2003) göre bu yardımcı, yaşlı bir adam yahut bir hayvan figürüdür.

Canış-Bayış destanında da bu tip bir mitik yardımcıdan söz etmek mümkündür. Campbell'ın ifadesine göre ilk engelin aşılmasında olmasa da zor zamanlarında kahramanlara yardım eden yaşlı bir adam ve hayvan figürü göze çarpmaktadır. Bu yaşlı adam Hızır-İlyas (Kayberen) iken hayvan figürü ise Canış'ın insan gibi konuşabilen atı Ker Tulpar'dır. Nitekim tüm varyantlarda Ker Tulpar (Ker Corgo), Bayış'ın da esir düştüğu savaşta sahibi Canış'ı yaralı haldeyken sırtına alır ve dinlenip iyileşebilmesi için Kara Üñkür mağarasına götürür. Musulmankulov varyantında, ayrıca, esaretten kurtularak kardeşi Canış'ı arayan Bayış'a Hızır-İlyas yardım etmiş ve Kalmuklarca ağzı kapatılan Kara Üñkür mağarasını açarak iki kardeşi kavuşturmuştur (Abalı, 2015: 860).

İlk Eşiğin Aşılması: İlk eşiğ, kahramanın sıradan dünyadan erginlenme sürecine gececeği bir engel ve zorlu sınavların ilkidir. Kahramanın karşılaştığı bu ilk engel ise "eşiğ muhafızı"dır (Campbell, 2000: 94).

Canış-Bayış destanında sözü edilen bu ilk eşiğ Akkürgün köprüsüdür. Akiyev ve Dıykanbaev varyantlarına göre Canış ile Bayış'ın dedesi Aziret Han tarafından Kıtay saldırılarından korunmak üzere yaptırılan bu köprü hem çok iyi bir şekilde gizlenmiş hem de giriş kısımları büyük kayalarla örülmüştür. Kırk yiğitleri ile Canış, köprüyü geçme konusunda derin çaresizlikte iken Bayış ortaya çıkar ve kendinde birtakım üstün güçleri olduğunu belirterek birkaç tekme darbesi ile kayaları parçalar (Abalı, 2015: 1036; 1516-1517). Erginlenmeleri önündeki "eşiğ muhafızı" konumunda olan köprüyü bu şekilde aşan kahramanlar, asıl sınavlara doğru yola koyulurlar.

Balınanın Karnı: İlk eşiği geçen kahraman, artık yeniden doğacağı ve farklı bir dünyaya gireceği mekana gelir. Bu mekan, anne rahmi olarak da simgelenen "balınanın karnı" adındaki yeniden dönüşüm mekanıdır (Campbell, 2000: 107). Kahraman burada olgunlaşma sürecine girer, kendisini ruhsal anlamda tamamlar (Kanter, 2005: 136) ve derin bir uyku halinde olur.

Canış-Bayış destanında Kalmuk/Kıtaylarla ilk savaşlarında yenilen iki kahramandan Canış, atı yardımıyla Kara Ünkür mağarasına sığınırken Bayış ise derin bir çukura kapatılır. Kahramanların bulunduğu her iki mekân da varyantlarda dar, kapalı ve karanlık olarak tasvir edilir. Her iki kahraman da bu karanlık mekânlarda adeta yeniden doğar. Zira Musulmankulov varyantında Canış, bitkin haldeyken iki sıçandan öğrendiği bir yöntemle hayata döner (Abalı, 2015: 793-795). Bayış da zindana kapatılmadan önceki gözü kara bir kahraman profilinden zekâsını kullanan bir karakter yapısına bürünür ki kapatıldığı hapishaneden çıkmak için düşman kızı Celkayıp/Belkıs'ı kullanır. Sonuç olarak Şamanlığa seçilen adayın ölmesi ve dirilmesi (Eliade, 1999: 55) motifine benzeyen bu durum, Canış-Bayış destanında "karanlık, çukur zindan ve mağara" olarak karşımıza çıkmaktadır.

2. Erginlenme

Sınavlar Yolu: Çağrıya cevap verip erginlenme yoluna giren kahramanın bu yolda geçmesi gereken belki de en önemli aşama sınavlar yoludur. Bu süreçte kahraman, erginlenmek ve daha sonra evlenebilmek için bir dizi sınava tabi tutulur. İlkel dönemlerdeki cinsel birliktelik yaşayabilme hakkını (Roux, 2002: 229) elde etme alışkanlıklarının bir yansıması olarak sözlü ürünlere aks eden bu ritüel, Canış-Bayış destanında da yer almaktadır. Nitekim destan kahramanlarından Bayış, Kıtay pehlivanları Ayaz ve Argın'ı mağlup etmek zorundadır. İnsanüstü özellikleriyle tasvir edilen bu pehlivanları zorlu mücadelelerle yenen Bayış, artık düşman kızı Celkayıp'la evlenme hakkını elde etmiştir (Akmataliyev & Mukasov, 2013: 99)

Tanrıçayla Karşılaşma: Erginlenme yolundaki sınavları geçen kahramanın *sıradan yaşamı* artık çok geride kalmıştır. Yeni bir dünya algısı ve düşünce tarzına sahip olan kahraman, *tanrıçası* ile evlenebilme hakkını elde etmiş olur. *Anima* ve *animus* arketipleriyle ifade edilen erkekteki dişil ve dişideki eril yön bu şekilde bütünleşerek bir mükemmelliğe ulaşır (Jung, 2005: 51). Destan kahramanlarından Bayış, Kıtaylarla verdiği mücadele ve Ayaz ile Argın'ı mağlup ettikten sonra düşman kızı Celkayıp ile evlenebilme hakkını kazanmıştır.

Baştan Çıkarıcı Olarak Kadın: Sözlü anlatılarda pek çok özelliğiyle karşılaşılan kadın, bu bölümde aldatıcılığı ve baştan çıkarıcılığı ile ortaya çıkmaktadır. Canış-Bayış destanında düşman kızı Celkayıp/Belkıs; kusursuz güzellikte, kahraman, yiğit ve ideal bir eş olarak gösterilmiştir. Öyle ki bazı varyantlarda düşman kızı olmasına rağmen Müslüman olduğu dahi zikredilmiştir. Belkıs'ın aldatıcı ve baştan çıkarıcı özelliğine sadece Musulmankulov ve Canayev varyantlarında rastlanmaktadır. Bayış'ın nereye kapatıldığını

bilmeyen Belkıs, Musulmankulov varyantında bir koca karıyı (Abalı 2015: 826), Canayev varyantında ise saray muhafızını (Abalı, 2015: 957) aldatarak onun nereye hapsedildiğini öğrenir ve bu kişilerin, babası tarafından cezalandırılarak öldürülmesine neden olur.

En Son Ödül: Önüne çıkan engelleri ve sınavları başarılı bir şekilde geçen kahraman, son ödülünü alarak dönüş yolculuğuna çıkar. Kahramanın bu ödülü, sihirli bir nesne olabileceği gibi herhangi bir somut ödül yahut bir yetenek ya da maneviyat, sevgiliye ulaşma gibi soyut bir kavram da olabilmektedir (Özkan, 2006: 57).

Canış-Bayış destanında her iki kahraman da çeşitli sınavlardan geçmiş ve erginlenme ödülüyle memleketlerine dönme hakkını elde etmiştir. Bayış, ayrıca, düşman kızı olan Belkıs/Celkayıp ile evlenmek üzere onu Kırgız ülkesine götürme ödülüne de erişmiştir.

3. Dönüş

Dönüşü Reddetme: Aştığı engeller ve geçtiği sınavlar neticesinde erginlenmiş olan kahramanın memleketine dönme vakti gelmiştir. Eski yaşamını geride bırakıp aydınlanan kahramanın bu yeni maneviyatını veya elde ettiği ödülünü ülkesine getirmesi gerekir. Fakat kahraman, tıpkı çağrı davetinde olduğu gibi küçük bir tereddüt yahut karşı koyma eylemi gerçekleştirebilir. "Simgesel ölüm" (Campbell, 2000: 225) olarak nitelenen bu duruma Canış-Bayış destanında da rastlamaktayız. Nitekim kendisini zindandan kurtarmaya gelen Belkıs'la yedi yıl konuşmayan Bayış (Abalı, 2015: 1280), bir nevi simgesel bir ölüm halinde aydınlanma ve erginlenme sürecini tamamlama girişiminde olmalı ya da önceki hayatına hemen geri dönmek istememektedir.

Dışarıdan Gelen Kurtuluş: Destanın tüm varyantlarında da dışarıdan gelen bu kurtuluş, düşman kızı Belkıs/Celkayıp'tır (Akmataliyev&Mukasov, 2013: 119). Zindanda kaldığı yıllar boyunca Bayış'a bakan ve son olarak onu çukurdan kurtarıp kaçmasına yardım eden bu düşman kızı, Bayış'la birlikte Kırgız ülkesine gelir ve bazı varyantlarda onunla evlenir.

Kalmuk/Kıtaylarla yapılan savaş neticesinde yaralı halde atı yardımıyla Kara Ünkür mağarasına sığınan Canış içinse kurtuluş Hızır-İlyas'tır. Bu kurtarıcı, Kalmuklarca ağzı kapatılan mağarada mahsur kalan Canış'ı kurtarıp iki kardeşin kavuşmasına vesile olmuştur (Abalı, 2015: 859-861).

Dönüş Eşiğinin Aşılması: Musulmankulov, Akiyev ve Dıykanbaev varyantlarında dönüş eşiği bir kaplandır. Belkıs/Celkayıp'la birlikte memleketine dönmekte olan Bayış, bir yerde konaklar ve üç gün boyunca uyur. Uykusu esnasında bir kaplan Bayış'a saldırır ve Musulmankulov varyantında Belkıs'ın kaplanı vurmasıyla dönüş eşiğini atlatmış olur (Abalı, 2015: 851-853). Dıykanbaev varyantında ise kaplan, Bayış'ı koklayarak uzaklaşır. Bu duruma şaşırarak Celkayıp'a Bayış, annesinin kendisine hamileliği esnasında kaplan eti yediğini ve bu yüzden kaplandan zarar gelmediğini anlatır (Abalı, 2015: 1615).

İki Dünyanın Ustası-Yaşama Özgürlüğü: Erginlenen ve dönüş eşiğini atlatan iki kahraman, Canış ve Bayış, artık eskisi gibi değildir. Hem kendileri hem de çevreleri değişmiştir. Bu değişimin sembolik bir göstergesi olarak derviş kılığına giren kahramanlar, memleketlerine döndüklerinde hizmetlerinde çalışan Akcol ve Darbaz/Döbök adlı kölelerin tahtı devirdikleri, hanedanlığı yağmaladıkları, anne-babalarına eziyet ettikleri ve Canış'ın eşi ile kızına göz dikerek buna razı olmayan oğlunu öldürmek üzere olduklarını görür; değişen çevrelerinde kimin dost kimin düşman olduğunu öğrenirler. Urmambetov varyantında ise Canış'ın, ülkesine döndükten sonra tahta çıkması, iki dünyanın ustası olarak yaşamanın en somut özelliği şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Akmataliyev & Mukasov, 2013: 148).

Hem erginlenme hem de ilk geldiği dünyanın ustası olan Canış ile Bayış, toplumun kendilerinden beklediği doğrultuda yaşayabilme hakkına sahip olmuş; bir nevi ölümsüz olmuşlardır. Çünkü "*İki dünyanın ustası olmak, sonsuzlukta ölümsüz olmak*" (Güzel, 2014: 204) demektir.

Sonuç

Joseph Campbell'ın yüzlerce anlatma üzerinde çalışarak oluşturduğu "Kahramanın Sonsuz Yolculuğu" adlı model, Canış-Bayış destanı ile büyük ölçüde uyum sağlamaktadır. Canış ve Bayış isimli kahramanların, ülkelerinden uzaklaşarak düşmanla mücadele edip erginlenerek memleketine dönmelerini ihtiva eden destanda bu yolculuğun aşamaları genellikle Bayış üzerinde görülmektedir. Nitekim *haberci* tarafından çağrılan *maceraya* cevap verip *ilk eşiği* geçen, çeşitli *sınav*larla yüz yüze gelip bunları aşarak *iki dünyanın ustası* olan ve düşman kızı Celkayıp/Belkıs ile evlenerek *yaşama özgürlüğüne* ulaşan kahraman Bayış'tır.

Bayış'ın ağabeyi olan ve ona göre daha akliselim bir karakter yapısıyla karşımıza çıkan Canış'ın erginlenmesi ise kardeşine göre daha geri planda kalmıştır. Nitekim evli olarak

ülkesinden uzaklaşan Canış, dışmanla olan mücadelesini kardeşi ile birlikte verse de daha çok onu koruyup gözetme amacıyla bu yolculuğa çıkmıştır. Yine de mağarada geçirdiği erginlenme evresinin ardından iç dünyası aydınlanan Canış, memleketine döndüğünde kimin dost kimin dışman olduğunu anlamış ve ailesine göz diken isyancı kölelerle mücadele edip onları bertaraf ederek ailesiyle mutlu bir şekilde yaşama özgürlüğünü elde etmiştir.

Görüldüğü üzere Canış-Bayış destanında Campbell'ın bu modeli, iki kahraman üzerinde de uyum sağlamaktadır. Bu durum gözü pek bir karakterdeki Bayış ile kardeşine göre daha akıselim biz özellik gösteren Canış'ın birbirlerini çeşitli yönlerden tamamladığı görülmür.

Kaynakça

- ABALI, İsmail, (2015), *Canış, Bayış Destanı* (M. Musulmankulov, C. Canayev, K. Akiyev, S. Dıykanbaev Varyantları) İnceleme-Metin, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi.
- AKMATALİYEV, Abdıldacan&Mukasov, Murat, (2013), *Kırgız Destanları-13 Canış Bayış*, (Akt: Mehmet Aça), Ankara: TDK Yayınları.
- CAMPBELL, Joseph, (2000), *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- ELIADE, Mircea, (1994), *Ebedi Dönüş Mitosu*, Ankara: İmge Yayınları.
- ELIADE, Mircea, (1999), *şamanizm*, Ankara: İmge Yayınları.
- GÜZEL, Cavit, (2014), "Monomit Teorisi Bağlamında Bayan Toolay Destanı" *TÜBAR*, S. XXXVI, 191-206.
- JUNG, Carl Gustav, (2003), *Dört Arketip*, İstanbul: Metis Yayınları.
- KANTER, M. Fatih, (2005), "Dede Korkut Hikayelerinin Arketipsel Sembolizm Yöntemiyle Çözümlemesi", *Arayışlar Dergisi*, S. 14, 131-138.
- KEBEKOVA, Batıma, (1998), *Canış, Bayış*, Bişkek: şam Basması, Kırgız Respublikasının Uluttuk İlimler Akademiyası, Manastanuu Cana Körköm Madaniyattın Uluttuk Borboru, El Aralık (Meerim) Kayırımıduuluk Fondusu, "El Adabiyatı" Seriyasının 4. Tomu.
- ÖZAYSIN, Gökhan, (2002), *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu Öykü Yapısı Türk Sözlü Anlatı Geleneği ve Yavuz Turgul Senaryoları Üzerine Bir Deneme*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi.
- ÖZKAN, Tuba, (2006), *Bey Böyrek Anlatılarının Kahramanın Sonsuz Yolculuğu Açısından İncelenmesi*, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- RAGLAN, Lord, (2003), "Geleneksel Kahraman Kalıbı", *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar*, Ankara: Milli Folklor Yayınları.
- ROUX, Jean Paul, (2002), *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- ÜÇAY şENTÜRK, Zeliha, (2013), *Canış, Bayış Destanı Moldobasan Musulmankulov Varyantı* (Metin-Aktarma-İnceleme), Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- YALÇIN, Belgin, (1999), *Canış, Bayış Destanı* (Metin-Aktarım-İnceleme), İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.